

aan de top stond de muntheer die de regels bepaalde, gevolgd door de muntmeester en vaklieden die bij de muntmeester in dienst waren. Controle op munten en de zware straffen waarmee het rommelen met munten werd bestraft, konden niet voorkomen dat valsmunters en muntschenners hun slag sloegen. Uit verschillende voorbeelden van deze praktijken, die zijn verhelderd door afbeeldingen van 'geschonden' munten, blijkt hoe deze lieden te werk gingen.

Door de mogelijkheid van bedrog ontstond een behoefte aan weegtoestellen, waarmee het gewicht van gouden munten kon worden gecontroleerd. Met name in de dertiende eeuw, waarin sprake was van herintroductie van de gouden munt en introductie van een veelheid van munten, was er behoefte aan snelle en eenvoudige weegmiddelen. Aan de hand van illustraties van verschillende modellen wordt de geschiedenis van de muntgewichtdozen en balansjes en hun makers verteld. De productie liep parallel met de hoeveelheid gouden munten die in omloop waren. Na de muntsanering in de negentiende eeuw, toen de gouden munt als betaalmiddel verdween, viel definitief het doek voor muntgewichten en hun makers.

Enkele van de door De Graaf behandelde balansjes zien we terug in de bijdrage van M. Huiskamp. Uit haar bijdrage blijkt hoezeer de realistische afbeeldingen van personen met een geldbalansje vaak een diepere religieuze betekenis hebben. Vermaand wordt tegen de liefde voor geld (*avaritia*) en tegen ijdelheid (*vanitas*), welke eigenschappen in die eeuwen in het voetspoor van de bijbel en de kerk zeer negatief werden beoordeeld. Het schilderij 'bankier en zijn vrouw' van Quinten Matsys uit 1514 is het oudste voorbeeld in dit genre. Ook in de bijbelse voorstellingen, zoals de roeping van de tollenaar Mattheüs of Jezus die handelaars en wisselaars de tempel uitdrijft, zijn geldbalansjes afgebeeld.

Er zijn echter ook enkele schilderijen waarin de balans staat voor positieve eigenschappen als eerlijkheid en rechtvaardigheid. Een voorbeeld is het prachtige schilderij van Vermeer getiteld 'de goudweegster'. Voorts zijn balansjes te zien in portretten, waarin ze betrekking hebben op de functie van de geportretteerde(n). Door de gekozen opzet van twee bijdragen met een verschillende benaderingswijze van een wellicht op het eerste gezicht onbelangrijk gebruiksartikel, wordt in het boek een interessant beeld geschetst van de economische bedrijvigheid in de samenleving en de normen en waarden op dit terrein. Het werk is goed verzorgd en van mooie illustraties voorzien. Enkele schilderijen zijn, naast de zwart-wit afbeelding in het eerste hoofdstuk, ook in kleur op paginagrootte afgedrukt. Voorts is het gedocumenteerd met noten en een literatuurlijst.

S. Wijna

C. M. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, Hollandse Studiën XXVI; Hilversum: Verloren, S.l.: Historische Vereniging Holland, 1990, 240 blz., f45,-, ISBN 90 70403 27 7).

Deze Amsterdamse dissertatie behelst een geslaagde poging om de lotgevallen van Hoorn van de veertiende tot de negentiende eeuw te relateren aan de ontwikkeling van stedensystemen. Als uitgangspunt daarbij dient de onder meer door Hohenberg en Lees ontwikkelde theorie dat veel steden deel uitmaakten van twee systemen. Zij fungeerden in het centrale plaatsensysteem dat vooral de verzorgingsfunctie ten opzichte van het omringende platteland in kaart brengt. En zij konden deel uitmaken van het stedelijk netwerksysteem, dat de onderlinge verwevenheid van

steden aangeeft. Beide systemen zijn gekoppeld doordat regionale hoofdsteden een schakelfunctie vervullen tussen hun achterland en het netwerksysteem.

Lesger heeft voor deze aanpak terecht lof geogst. Meestal worden de lotgevallen van afzonderlijke steden van binnenuit beschreven, de buitenwereld blijft diffuus of wordt neergezet in de vorm van een algemene verhandeling over (inter)nationale ontwikkelingen. Bij een systeembenadering komen echter ook andere steden binnen beeld en dan wordt in één keer duidelijk dat de stagnatie in Hoorn, die in het derde kwart van de zeventiende eeuw een permanent karakter kreeg, vooral veroorzaakt werd door de toppositie die Amsterdam binnen de stedensystemen wist te verwerven.

Het boek is opgezet als een vierluik. Eerst wordt voor de periode van de veertiende tot in de zeventiende eeuw de plaats van Hoorn binnen het stedelijk netwerksysteem getraceerd. Daarna volgt een vergelijkbare exercitie voor het centrale plaatsensysteem. Deze manoeuvre wordt herhaald voor de periode die van de zeventiende tot de negentiende eeuw loopt.

Voor de eerste periode kampt de auteur met een gigantisch bronnenprobleem. Eigenlijk slaagt hij er pas voor de zeventiende eeuw in de fragmentarische bronnen betreffende het last- en veigeld, alsmede het paalgeld tot een sluitend verhaal te smeden.

In de zeventiende eeuw betrof de havenfunctie van Hoorn voornamelijk de aanvoer en doorvoer van bulkgoederen, in de eerste plaats hout en zout. Daarnaast waren er de importen van de kamer Hoorn van de VOC. In feite was Hoorn daarmee een voorhaven van Amsterdam geworden. Dat was niet altijd zo geweest. Aan de hand van fragmentarische bronnen wordt duidelijk dat in de tweede helft van de veertiende eeuw de haven van Hoorn een veel completer assortiment goederen zag passeren. Hoorn vervulde toen duidelijk de schakelfunctie voor West-Friesland. Dat kon ook gebeuren omdat de stad toen het omringende platteland, dat voordien door buitenlandse kooplieden werd leeggekocht en van goederen werd voorzien, volledig domineerde. Op dat platteland vond in die tijd een omschakeling plaats van akkerbouw naar veehouderij. Dat versterkte het belang van Hoorn voor het achterland enorm, als markt voor zuivelproducten (kaas) en als invoerhaven voor graan, dat immers voortaan van elders moest komen. Ook zorgde de overgang naar de minder arbeidsintensieve veehouderij dat er goedkope arbeidskrachten beschikbaar kwamen waardoor de Hoornse nijverheid een impuls kreeg.

Deze bloeiperiode duurde tot aan het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Tijdens de crisisperiode die toen inzette, werd de verzorgende functie van Hoorn ten opzichte van het achterland voortdurend aangetast vanuit Amsterdam. In samenhang hiermee werd ook de import en exportfunctie van een groot aantal goederen door de Amsterdamse haven overgenomen. Bovendien nam ook het verzorgingsniveau van de dorpen in het Hoornse rayon toe.

In de gouden eeuw kwam in het functioneren van Hoorn als voorhaven van Amsterdam geen verandering meer. Hoorn slaagde er niet in weereen eigen zelfstandige positie te verkrijgen. Wel nam door de toename van de vraag het belang van de bulkhandel toe, een activiteit waarvoor in Amsterdam niet genoeg plaats was. De Hoornse vrachtaart kon daarbij ook profiteren van de Westfriese arbeidscyclus. De kleinschalige veehouderij bood een alternatief voor seizoenwerkloosheid in de vrachtaart, waardoor de lonen in deze laatste bedrijfstak relatief laag konden blijven.

De schaalvergroting in de veehouderij wordt door Lesger aangewezen als een belangrijke oorzaak van het verval van Hoorn, dat in het derde kwart van de zeventiende eeuw na een relatieve bloeiperiode inzette. De vrachtaart werd minder rendabel en de afname van de vraag vanuit het achterland als gevolg van bevolkingsdaling blokkeerde nieuwe impulsen. Uiteindelijk verdween de bulkhandel vrijwel geheel.

Lesger maakt overduidelijk dat de bloei van Amsterdam onvermijdelijk het verval van Hoorn

inhiel. De theorie van P. J. Rimmer over selectieve groei van havensteden, waarbij de ontwikkelingen op het platteland een belangrijke functie vervullen, stelt hem daarbij in staat dit proces tamelijk precies te duiden.

Heb ik dan helemaal niets aan te merken op dit boek? Misschien toch wel. Naar mijn smaak is de analyse van Lesger overtuigend, maar is zijn interpretatie wat aan de voorzichtige kant. Op grond van de door Lesger gegeven analyse, zou ik concluderen dat de schakelfunctie van Hoorn al tegen de zestiende eeuw verloren is gegaan. De stad werd toen door Amsterdam als het ware uit het stedelijk netwerksysteem gestoten en verloor daarbij haar functie als regionale hoofdstad. Het werd een stad van de tweede rang onder Amsterdam in het centrale plaatsensysteem. De verbinding van Hoorn met het stedelijk netwerksysteem verliep voortaan via Amsterdam. Misschien omdat de relaties met het netwerksysteem volledig afgeleid worden van de havenfunctie van Hoorn, trekt Lesger deze conclusie net niet helemaal. Per slot van rekening bleef de houthandel bestaan. Maar tussen de regels door is wel te lezen dat deze bestond bij de gratie van Amsterdam, zoals dat ook met de koloniale handel het geval was. En van zelfstandige op specialisatie gebaseerde relaties met andere Noordhollandse steden dan Amsterdam was nauwelijks sprake.

Dit laatste punt brengt ons bij een interessante controverse. Volgens Lesger heeft de onder-schikking van Hoorn en andere Noordhollandse steden aan Amsterdam al in de zestiende eeuw plaatsgevonden. Jan de Vries stelt in zijn *Barges and Capitalism* echter, dat deze hiërarchisering pas in de eerste helft van de achttiende eeuw plaatsvond. In een korte passage op bladzijde 193 wordt deze visie mijns inziens onvoldoende gepareerd met de opmerking dat De Vries het over personenvervoer heeft en niet over goederenvervoer. De Vries veronderstelt immers een correlatie tussen beide. Bovendien beschrijft De Vries hier in feite de overgang van een stedelijk netwerksysteem naar een centrale plaatsensysteem, terwijl Lesger diens visie primair in de context van het centrale plaatsensysteem evalueert.

Een aanwijzing dat Lesger het gelijk wel eens aan zijn zijde zou kunnen hebben, biedt de zeer recent verschenen dissertatie van D. Aten, *Als het geweld comt*, waarin deze beschrijft hoe de Noordhollandse steden al sinds de zestiende eeuw met elkaar wedijverden om goede verbindingen met Amsterdam, terwijl ze tevens met weinig succes probeerden hun achterland van die stad af te schermen.

Overigens werd het onderzoek van Aten opgezet op het moment dat ik deze recensie al klaar had moeten hebben. Dat geeft me wel de gelegenheid om vast te stellen dat, getuige dit soort studies, de originele en stimulerende dissertatie van Lesger in de vijf jaar sinds haar verschijning de Hollandse regionale geschiedschrijving al fundamenteel heeft beïnvloed.

P. Kooij

Th. A. Fafié, J. L. J. Meiners, C. Ch. G. Visser, ed., *Hoe het Lutherde in Nederland. De geschiedenis van de Lutherse gemeenten in Nederland*, I (Woerden: Stichting Lutherse uitgeverij en boekhandel, 1994, 244 blz., f24,50, ISBN 90 802033 2 7).

Dit boek is het eerste deel van een reeks publikaties die de geschiedenis van de plaatselijke Lutherse gemeenten als onderwerp hebben. Deze bundel opstellen behandelt 27 gemeenten en bevat hoofdstukken over de 'Lutherse wereldfederatie' (7-12) door G. Fafié, de 'Lutherse kerk in Nederland' (13-16) door C. Ch. G. Visser en 'Het Evangelisch-Luthers seminarium' (17-25) door Th. A. Fafié. Het boek opent met laatstgenoemde hoofdstukken en bespreekt daarna de verschillende gemeenten. Uit de gemeenten is in deze bespreking een keuze gemaakt op basis van geografische ligging, ouderdom en belangrijkheid binnen de Lutherse kerk.